

# LANDBOFORENINGERNE: EN VÆSENTLIG AKTØR I 200 ÅRS LANDBRUGS- OG SAMFUNDSUDVIKLING

---

Jørgen Skovbæk, sekretariatschef i De danske Landboforeninger 1966-96

*Der er god grund til i år at fejre 200 året for både almueskoleordningen og den landbrugsfaglige oplysningsindsats, fordi oplysningen til brede befolkningslag spiller så væsentlig en rolle for både dansk landbrug og hele den danske samfundsudvikling. I dette oplysningsarbejde og i udviklingen af den danske samfundsmodel kom landboforeningerne til at spille en væsentlig rolle.*

*Med almueskoleloven i 1814 blev der sat den foreløbige slutsten på de omfattende samfundsreformer, der gennemførtes i det forudgående halve århundrede fra omkring 1760, og som kom til at lægge grunden til det moderne Danmark. I denne periode lykkedes det på forunderlig vis at frugtbar gøre det bedste fra den europæiske oplysningstid gennem de fredeligt gennemførte landbrugsreformer. Man kan også sige, at med reformerne satte den oplyste enevælde sig sin smukkeste blomst, men samtidig lagde den også med bøndernes selvstændiggørelse og oplysning grunden til sin egen afskaffelse.*

## Oplysning og reformer

Reformperioden indledtes allerede i Frederik den Femtes tid under ledelse af landets reelle statsminister, lensgreve Adam Gotlob Moltke, Bregentved. Et af initiativerne var etableringen af Danmarks og Norges økonomiske Magasin i 1757, der blev forum for en drøftelse af, hvordan landbruget og samfundet kunne moderniseres. Tolv år senere oprettede man i 1769 Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, og i 1780'erne kom så - efter indhøstede positive erfaringer med private reformer på en række godser - de store lovbestemte reformer med udskiftningen i 1781 og stavnsbåndsløsningen i 1788 som de vigtigste. Men til reformerne hørte også ordningen af hoveriet i 1790'erne, adskillelsen af

skov- og landbrug i 1805 og så almueskoleloven i 1814.

Reelt bestod reformerne af 3 elementer:

- \* en strukturændring, der med udskiftningen muliggjorde rationel drift
- \* en personlig frigørelse, der med afskaffelsen af korporlig afstraffelse, ophævelse af stavnsbåndet, ordning af hoveriet og tilskyndelse til selveje stimulerede det personlige initiativ
- \* en oplysningsindsats, der gav bønderne bedre mulighed for at nyttiggøre ny viden og dermed øge udbyttet af deres indsats

Den officielle oplysningsindsats startede således med Landhusholdningsselskabet i 1769 og oprettelsen af Veterinærskolen i 1773 og fuldendtes med almueskoleloven i 1814. I reformperioden skete udbredelsen af landbrugsfaglig oplysning til bønderne især fra de godser, der havde indført nye landbrugsmetoder. Men fra 1805-1812 blev der udover landet - ofte på amts- eller stiftsplan - oprettet i alt 10 selskaber til at forestå en selvstændig landbrugsfaglig oplysningsindsats. Da disse selskaber siden er blevet regnet for at være vore første lokale landboforeninger, har landboforeningerne således været medspillere i hele 200-års perioden.

I dette 200-årige forløb har foreningerne øvet en væsentlig indflydelse på hele det danske samfunds økonomiske og folkelige udvikling gennem den rolle, de har spillet for dansk landbrug - et erhverv af overvejende selvejerbønder, der gennem nye landbrugsmetoder først udviklede deres egne bedrifter og siden sørgede for den stigende produktions forarbejdning og afsætning gennem overvejende landmands-ejede selskaber, og som tillige tidligt gjorde sig politisk gældende i hele samfundsudviklingen.

Ved at danske bønder således selv kom til at forestå en væsentlig del af videnformidlingen og gennem andelsforeningerne tog ansvaret for produktionens afsætning, har de opnået en større grad af selvstændighed og kommerciel uafhængighed, end det kendes i andre lande. Gennem deres foreninger har de også øvet væsentlig indflydelse på den førte landbrugspolitik.

Landbruget har præget hele samfundsudviklingen i de forløbne 200 år, idet landbrugsproduktionen og dens forarbejdning har været afgørende for væksten i den danske samfundsøkonomi. Nogle forskere

mener endog, at Danmark er det eneste land i vor kulturkreds, hvis moderne velfærdsgrundlag er skabt med landbrugets eksportindtjening som hovedgrundlag. Indtil for 50 år siden kom hovedparten af valutaindtjeningen fra landbruget. Og selv i vore dages højt specialiserede samfund spiller landbrugets eksport og afledte beskæftigelse en større økonomisk rolle i Danmark end i andre højt udviklede lande.

I det følgende skal der ses på, hvordan landboforeningerne opstod og udviklede sig og på hvilken rolle, de har spillet i tidens løb.

### **De økonomiske selskaber**

Ligesom Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab i 1769 var oprettet efter kongelig beslutning, blev de senere amts-selskaber også til på enevoldsmagtens tilskyndelse, normalt ved den stedlige amtmands mellemkomst.

Ældst er: *Det bornholmske Selskab for Efterslægten*, der oprettes i 1805, før Danmark blev inddraget i Napoleonskrigene. Dannelsen af de følgende selskaber skete i høj grad under indtryk af den afspærrings-situation, Danmark var kommet i under krigen mod England 1807-14. Til fremme af den indenlandske produktion indenfor både landbrug og industri blev der så ud over landet dannet følgende selskaber:

- \* Selskabet til Oplysningens og Industriens Fremme i Lolland Falster Stift, 1809
- \* Fyns Stifts Patriotiske Selskab, 1810
- \* Det Økonomiske Selskab for Aarhus Amt, 1810
- \* Randers Amts Husholdningsselskab, 1810
- \* Aalborg Stifts og Amts Økonomiske Selskab, 1810

- \* Det Økonomiske Selskab i Holbæk Amt, 1812

Derudover oprettede nogle godser *lokale* selskaber, således i Sorø amt "Selskabet for Industri og Husflid i Holsteinborg Grevskab", 1809 og "Selskabet til Bondestandens Fremme i Øster Flakkebjerg", 1811 og i Århus amt "Det Randlevske Distrikts Selskab for Gavnlig Virksomhed", 1811.

I Odense og Ålborg, der var landets største provinsbyer, lagde man hovedvægten på industridelen, mens de øvrige selskaber lagde hovedvægt på landbrugets udvikling. Således holdt Randersselskabet allerede i 1810 landets første dyrskue.

Alle selskaberne havde til formål at sprede produktionsfremmende oplysning blandt den almindelige befolkning, hvoraf de fleste jo var bønder. Selskabernes medlemmer var en snæver kreds af embedsmænd, store jordbesiddere og storkøbmænd. De var alle et led i den oplyste enevældes bestræbelser på at udvikle det danske samfund gennem reformer og oplysning.

Nogle af selskaberne ophørte under den økonomiske modgang efter statsbankerotten i 1813 og den påfølgende landbrugs-krise i 1820'erne. Andre blev videreført og ændret til alene at forestå landbrugets fremme på linje med de nye foreninger, der især blev oprettet fra omkring 1840 og frem. Efterhånden optog man også initiativrige bønder i selskaberne, der ellers var domineret af det store hartkorn.

Mellem 1812 og 1840 blev der dog dannet endnu tre levedygtige selskaber, som alle fra starten havde et entydigt landøkonomisk sigte:

- \* Holstebro og Omegns Landøkonomiske Selskab, 1820
- \* Vejle Amts Landøkonomiske Selskab, 1823
- \* Sorø Amts Landøkonomiske Selskab, 1833

Endelig dannedes i 1839: Præstø Amts Landboforening. Den minder i sin stifterkreds om de forudgående selskaber. Men det er første gang, at ordet *landboforening* optræder inden for kongeriget, og dermed indvarsler foreningen en ny æra. I Slesvig var dog allerede i 1830 dannet en landboforening for Tønder og Schackenberg, men den ophørte med krigen i 1848.

### Nybrud i 1840'erne

Omkring 1840 førte bedre konjunkturer og nyttiggørelsen af den mere rationelle drift, som udskiftningen havde muliggjort, til øget interesse hos bønderne for erfaringsudveksling og læsning af bøger om bedre sædskifte og nye redskaber og afgrøder. Og det befordrede dannelsen af en lang række nye foreninger i 1840'erne.

I den nordlige halvdel af Jylland med de store afstande suppleres med en række nye *Landøkonomiske Selskaber*: Thisted Amt, 1841, Aalborg Amt, 1844, Hjørring Amt, 1845, Salling, 1842, Morsø, 1844, Viborg Amt, 1846, Ringkøbing Amt, 1843, Hammerum Herred, 1846 og Aarhus Amt, 1842.

Længere syd på er mønsteret det samme, men her anvendes betegnelsen *Landboforening*: Skanderborg, 1845, Randers Amts nordøstlige og østlige del, 1844 og 1845, Ribe Amts nordre, 1846, Ribe Amts søndre, 1846 og Den Nordslesvigske, ligeledes i 1846. Også på Vestfyn og på Sjælland dannes nye landboforeninger: Vends, Baag og Skovby Herreder, 1841, Køben-

havns Amt, 1841, Frederiksborg Amt, 1843 og Holbæk Amt, 1843.

Normalt er det stadig det store hartkorn, der går i spidsen, men gårdmandsstanden er efterhånden også godt repræsenteret i medlemskredsen. Og i Frederiksborg Amt, hvor bønderne på krongodset tidligt havde fået arvefæsteskøde, var det alene en kreds af gårdmænd og sognefogeder, der sørgede for foreningens oprettelse.

Et andet træk i 1840'ernes foreningsdannelse er, at der i en række grevskaber oprettes mindre såkaldte *landøkonomiske foreninger*. I Østjylland sker det således for Friisenborg allerede i 1838 og for Estrup og Clausholm i 1841. Endvidere oprettes Samsøs Velfærdsselskab med tilknytning til Brattingsborg i 1842.

Friisenborg-foreningen fra 1838 udmærker sig ved nogle vedtægter, der forekommer meget moderne, fordi de foreskriver, at den skal ledes af en bestyrelse, der vælges på generalforsamlingen ved skriftlig afstemning. Alle medlemmer kan stille forslag til beslutning. Men gyldig beslutning kan kun tages i sager, der er optaget på dagsordenen i behørig tid før de indvarslede møder. Sådanne bestemmelser er i dag selvfølgelig i enhver demokratisk forening. Men i 1838, hvor foreningsdannelse hidtil havde været ukendt, var det et nybrud. De har måske dannet mønster for al senere foreningsdannelse i Danmark.

Også i den østlige del af Sorø amt dannes i disse år to lokale foreninger – en for det nordlige Ringsted Herred med tilknytning til Svenstrup gods 1843 og en for det sydlige Ringsted Herred (senere Haslev Landboforening) 1844. Men selv om Haslevegnens er domineret af store godser, og foreningens oprettelse muligvis er inspireret herfra, så var det dog bønder, der udgjorde ledelsen lige fra starten.

Fra denne periode findes også en række meget *lokale* foreninger, som bønderne oprettede på eget initiativ. Således dannede to bønder allerede i 1834 en landøkonomisk forening for Ølstykke sogn i Nordsjælland for ved møder i skolen at udveksle erfaringer og gennemgå landbrugsfaglige bøger. Også på Hadstenegnen tog nogle foregangsbønder initiativ til tre lignende landøkonomiske foreninger for sognene Grundfør-Spørring i 1840 og for Ødum og for Galten i 1841. Der kan have været flere af den slags lokale initiativer, der tidsmæssigt falder sammen med, at læsekyndige bønder i mange sogne samles for selv at læse biblen.

En særstilling indtager oprettelsen af Møns Landboforening i 1845. Den er et politisk modtræk mod godsejerne i amtet, der i stænderforsamlingen i Roskilde havde sørget for at få nedstemt de sjællandsk-lollandfalsterske bønders krav om ligestilling og fæstevæsenets afvikling. Særligt provokerende havde en lokal godsejer på Marienborg været, fordi han ville have fri rådighed over bøndergodset. Derfor stiftede 100 mønske bønder i politisk protest deres egen forening, som dog hurtigt blev en landbrugsfaglig forening på linje med de øvrige.

### **Bøndernes voksende selvagtelse**

På grund af det store hartkorns dominerende indflydelse i de fleste foreninger, der i øvrigt havde begrænset medlemstilslutning, har det været hævdet, at det først var omkring 1880 med husdyrbrugets intensivering og andelsselskabernes dannelse, at de lokale landboforeninger for alvor bliver bøndernes foreninger.

Det var imidlertid blot kulminationen på en 100-årig proces, hvor bøndernes selvrespekt og indflydelse gradvis var vokset i

takt med udbygningen af deres bedrifter og deres voksende medindlydelse i samfundet.

Det begyndte i 1820'erne og 1830'erne, hvor bønderne uden om præsterne samlede i bibellæsekredse. Siden kom fra 1835 bøndernes valgret til de rådgivende stænderforsamlinger og til sognerådene i 1841. De indvalgte bønder dannede herefter landkommunalforeninger, hvor de kunne drøfte forhold af fælles interesse.

Nogenlunde samtidig er det, at de egentlige landboforeninger vinder udbredelse, og det har sikkert i vid udstrækning været de samme læsekyndige og initiativrige bønder, der er gået igen. Gennem deres indbyrdes drøftelser er de blevet inspireret til fremskridt, og deres selvagtelse er vokset, så også de dygtigste kunne gøre sig gældende i stænderforsamlingerne.

Det afspejles i et replikskifte ved et selskab i Roskilde Stænder i 1835, hvor en af greverne hævdede, at bønderne kunne takke godsejerne for deres større landbrugsoplysning, hvilket den fynske sognefoged Hans Christensen, Vejstrup benægtede: "Derimod skylder bønderne tak til forsamlingerne (de gudelige) for den oplysning, som alle de bønder får, der er draget ind i det røre, de har vakt". Det er det første offentligt fremførte argument for samspillet mellem åndelig vækkelse og materiel fornyelse, som senere også blev fremhævet af professor P. G. Lindhardt.

En af tidens foregangsmænd, pastor O. D. Lütken, Mern fremførte i 1841 i sine argumenter for dannelse af landboforeninger, at de også kunne danne forskole for dem, der skulle vælges til stænderforsamlingerne. Grundtvigs højskoletanker byggede oprindeligt på det samme argument.

Som nævnt under oprettelsen af Møns Landboforening var fæstevæsenets afvik-

ling et springende punkt i Roskilde Stænder. Derimod spillede det ingen nævneværdig rolle i Viborg, fordi selvejet var langt mere udbredt i Jylland. Det var da også selvejerbonden Ole Kirk fra Ulfborg sogn, der angives at have været den mest indflydelsesrige af bønderne i samtlige stænderforsamlinger. Han argumenterede for bøndernes ligeret gennem almindelig værnepligt, afskaffelse af husmændenes hoveri, indflydelse på skolevæsenet og adgang til sognebåndsløsning.

Samtidig var han medlem af Holstebro og Omegns Landøkonomiske Selskab, og som foregangsmand inden for såvel kvægavl som hesteavl foranstaltede han et dyrskue i Ulfborg allerede i 1832, ligesom han i stænderforsamlingen fik gennemført, at den statslige præmiering af hingste og hopper også kom til at fremme hestetyper med gode arbejdssegenskaber i landbruget i stedet for alene de sportslige eller militære egenskaber.

Stænderforsamlingen i Slesvig er mest kendt for det nationalpolitiske røre i 1840'erne, der førte til det første Skamlingsbankemøde i 1843, hvor bonden Laurids Skau holdt den mest opsigtsvækkende tale. En række bønder tog efterfølgende initiativ til "Den slesvigske Forening" og oprettelsen af Rødding Højskole i 1844 samt dannelse af Den nordslesvigske Landboforening i 1846.

Det er bemærkelsesværdigt hvilken sammenhæng, der i 1840'erne har været mellem åndelige, landbrugsfaglige og politiske spørgsmål. Derfor er det næppe muligt at udpege nogen enkeltfaktor som hovedgrund til den følgende enestående udvikling i dansk landbrug. Men landboreformerne dannede sammen med almueskoleloven af 1814 grundlaget. Og fremskridtsvenlige godsejere og præster virke-



de som inspiratorer på deres egne bedrifter og gennem de landøkonomiske selskaber - ud fra deres patriarkalske forpligtelse for bønderne. Mange lærere af bondeæt stimulerede til at læse landbrugslitteraturen, og både det åndelige og det politiske røre vækkede bønderne til selvstændig stillingtagen. Og dertil gjorde konjunkturerne det attraktivt at udvikle landbruget.

På alle områder har de initiativrige blandt bønderne følt sig udfordret, og det må være i samspillet mellem disse påvirkninger, at bønderne er blevet modnet til både at udvikle deres egne bedrifter og til at gøre sig aktivt gældende i det folkestyre, som startede med stænderforsamlingerne i 1835 og videreførtes med grundloven af 1849. I denne proces har landboforeningerne været et mødested for de initiativrige blandt såvel bønder som godsejere, hvor mulighederne for fremgang for hver enkelt bedrift - og dermed også for samfundet - kunne drøftes trods de modsætninger, der især på øerne kunne være om fæstespørgsmålet.

### **Bøndernes gradvise magtovertagelse**

Med folkestyrets indførelse skete der straks en imødekommelse af en række af bøndernes reformkrav fra 1840'erne. Således indførtes der almindelig værnepligt, husmændenes hoveri blev ordnet, tiendeydelserne konverteret til en pengeafgift, og det fastlagdes, at jagtretten følger brugsretten. Fæstespørgsmålet var der imidlertid stedse uenighed om. Men efterhånden løste det sig selv i takt med godsernes behov for gennem frasalg at skaffe kapital til investeringer i udviklingen af deres egen husdyrproduktion.

I det nye folkestyre var der bred enighed om at investere i samfundets økono-

miske vækst ved med husdyrloven af 1852 at stimulere den animalske produktion. Et væsentligt element var at yde tilskud til præmier til de bedste avlsdyr på landboforeningernes dyrskuer. Hermed indledtes en karakteristisk del af dansk landbrugspolitik ved gennem tilskud til landmændenes egne avlsfremme- og oplysningsforanstaltninger at øge landbrugets produktion og effektivitet.

Dette hjælp-til-selvhjælpsprincip blev fortsat med husdyrloven af 1887 til bl.a. også at omfatte tilskud til ansættelse af konsulenter fra den i 1858 oprettede landbohøjskole. Forud havde man ansat nogle få statskonsulenter, men det blev de af landmændene selv ansatte konsulenter, både lokale og senere tillige på landsdels- og landsplan, der fik størst gennemslagskraft.

Dyrskuerne og senere konsulentansættelserne kom til at betyde en konstant vækst i både antallet af landboforeninger og ikke mindst i medlemstilslutningen. Mens der indtil 1850 var omkring 20 foreninger, så var dette tal i 1880 vokset til 77 og i 1920 til 139. Dette maksimum holdt man sig på til 1960, hvorefter sammenlægningerne satte ind, således at der nu er 32 foreninger tilbage.

Medlemstallet voksede fra nogle få tusinde i 1850 til 21.000 i 1880 og knap 60.000 i 1900. Det toppede med 135.000 i 1950'erne, og det er i 2013 faldet til godt 23.000.

Mens foreningernes medlemstilslutning ved 1800-tallets midte kun omfattede de særligt initiativrige, så kom den ved århundredets slutning til at omfatte størstedelen af gårdmandsstanden, og nu er det kun et fåtal af landmændene, der ikke er medlem enten af en landboforening eller en familiebrugsforening.

Den forøgelse i organisationsgraden, der skete i sidste halvdel af 1800-tallet, faldt sammen med den stærke udvidelse af landbrugsproduktionen, og hvor intensiveringen af husdyrproduktionen er særligt iøjnefaldende. Men det er også perioden, hvor folkehøjskolerne fulgt af landbrugsskolerne vinder fodfæste, og hvor bønderne foruden en række faglige foreninger også danner gymnastik- og foredragsforeninger.

I hele perioden frem til århundredskiftet spillede Landhusholdningsselskabet stadig en væsentlig rolle. Dels stimulerede selskabet til dannelse af lokale landboforeninger, dels var det på en lang række områder selvstændigt initiativtagende. Således blev de første konsulenter ansat af selskabet. Sideløbende hermed skal man se *Landmandsforsamlingerne*, der med mellemrum holdes i årene 1845 til 1900. Deres landsdyrskuer og landbrugsfaglige kongresser virkede inspirerende og koordinerende på det lokale foreningsarbejde. Deres betydning aftog med landboforeningernes stigende organisationsgrad.

Mens bønderne tidligere fandt det naturligt, at de bedre uddannede godsejere også havde stor politisk magt, så ville de nu ikke længere acceptere, at en gods-ejerdomineret højreregering med provisoriske love satte sig ud over folketingets flertal, og denne politiske kamp mellem Venstre og Højre i provisorieårene kom også til at afspejle sig i landboforeningerne. Flere nye landboforeninger dannedes af venstre-bønder i utilfredshed med de godsejerdominerede foreninger. Men der er også eksempler på, at højrelandmænd har dannet egne foreninger i protest mod venstredominans i den gamle forening.

Med de lokale foreningers indsats for at forbedre landbrugets udviklingsmuligheder opstod behovet for at koordinere ind-

satsen. Derfor dannedes i 1872 *Foreningen af jydsk Landboforeninger* og i 1880 og 1881 tilsvarende samvirksomheder på Sjælland og Fyn.

I 1893 dannede disse 3 så sammen med landboforeningerne på Lolland-Falster og Bornholm et fælles forretningsudvalg kaldet *De samvirkende danske Landboforeninger* til at koordinere indsatsen. Sekretariatet gik på skift mellem de provinsielle samvirksomheder, der fortsat var landboforeningernes krumtap både politisk og rådgivningsmæssigt helt frem til 1971.

Med væksten i husdyrproduktionen blev der behov for en industriel forarbejdning af både mælk og slagtedy, før de blev eksporteret. Mens det store flertal af bønder hidtil havde ladet sig lede af det store hartkorn, tog de nu selvstændigt initiativet til at oprette landmandsejede mejerier og slagterier efter den kendte demokratiske andelsmodel med 1 mand 1 stemme.

Initiativet udgik i høj grad fra det oplysningsarbejde, som landboforeningerne var eksponent for. Det første andelsslagteri var således et direkte resultat af drøftelser i Horsens Landbrugsforening, hvis formand, P. Bojsen også blev slagteriets første formand.

Kun godt 100 år efter landboreformerne stod vi med et totalt ændret samfund. Det aristokratiske enevoldssamfund, hvor flertallet af bønderne var en uoplyst almue, var afløst af et folkestyre, hvor bønderne både havde den politiske magt i Folketinget og gennem deres produktion den økonomiske magt.

Med systemskiftet i 1901 blev en bonde landbrugsminister, og folkestyret blev fuldbragt med parlamentarismen og få år senere med kvindernes og tyendes valgret.

Landbruget var landets hovederhverv. Gennem landboforeningerne formidledes

den viden, der var produktionsforøgelsens baggrund, og gennem andelsforeningerne blev produktionen forarbejdet og afsat. Dermed indledtes det, der også er kaldt landbrugets guldalder – årene op til 1. verdenskrig. Det var økonomisk gode år, og landbruget dominerede såvel politisk som økonomisk.

### **Fortsat fremgang i verdenskrigenes skygge**

En væsentlig baggrund for landbrugets økonomiske succes var den tids globalisering med import af billige råvarer og fri afsætning til England og Tyskland. Under de store krige i 1914-18 og 1939-45 blev råvareimporten vanskeliggjort, og produktionen og eksporten gik ned. Og under 30'ernes krise indførtes mængdebegrænsning af svineproduktionen.

Alligevel fortsatte det landbrugsfaglige arbejde i landboforeningerne inden for de rammer, der var lagt ved århundredets begyndelse, og frem til 1963 udgjorde landbrugseksporten fortsat landets største valutaindtægt.

De lokale landboforeningers virksomhed ændrede sig ikke afgørende i denne periode, men arbejdet blev dog præget af, at stadig flere af medlemmerne havde været på landbrugsskole. Landboforeningerne var imidlertid ikke længere ene om videnformidlingen. Med husmandslovgivningen 1899 og 1919 var der skabt mulighed for oprettelse af flere tusind nye statshusmandsbrug til delvis opsugning af det befolkningsoverskud, som der ikke var andre beskæftigelsesmuligheder for. Med dannelsen af husmandsforeningerne fik landboforeningerne konkurrence om rådgivningen til de mindre landbrug.

Erhvervspolitisk ændrede situationen sig også for landboforeningerne. De mange

reguleringer under første verdenskrig nødvendiggjorde en opprioritering af det erhvervspolitiske forhandlingsberedskab. Derfor fik De samvirkende danske Landboforeninger fast sekretariat i 1917, og Landbrugsraadet dannedes i 1919.

Dette forhandlingsberedskab blev der yderligere brug for under kriseforanstaltningerne i 1930'erne og reguleringsordningerne under krigen i 1940'erne samt i efterkrigsårene. På det erhvervspolitiske område måtte landboforeningerne imidlertid dele indflydelse ikke alene med husmandsforeningerne, men når det gjaldt kornordningerne også med de store gårdes forening, tolvmandsforeningerne og senere tillige arbejdsgiverforeningerne, ligesom mange af medlemmerne i 30'erne fylkedes under L.S., Landbrugernes Sammenslutning.

I det meste af perioden måtte der forhandles med socialdemokratisk ledede regeringer. Løsninger fandtes – men ofte først efter hårde konfrontationer - ud fra den fællesinteresse, der var i landbrugets valutaindtjening og beskæftigelse.

### **Tilpasning under det europæiske fællesmarkeds og samfundsændringernes vilkår**

Selv om landbruget sidst i 1950'erne med den mekaniske trækrafts afløsning af hestene så anderledes ud end 50 år tidligere, så var landbruget stadig landets hovederhverv, og hverken bedriftsstrukturen – bortset fra tilkomsten af statshusmandsbrugene – eller antallet af landboforeninger og andelsforeninger havde undergået væsentlige ændringer. Landboforeningerne styrkede dog i disse år sin organisation på landsplan, bl. a. ved fra 1956 at samle de fleste af de provinsielle foreningsblade i det fælles ugentlige medlemsblad *Landsbladet* ( nu Landbrugsavisen).



Fra omkring 1960 begyndte imidlertid ganske væsentlige strukturændringer, der med uforandret styrke er fortsat lige siden. Industrien overtog gradvis hovedrollen som valutaindtjener, bl.a. ved hjælp af den halve million mennesker, som blev fri-sat ved landbrugets mekanisering.

I perioden indtil Danmark i 1973 blev medlem af EF, var det nødvendigt at gennemføre et sæt indkomstpolitiske foranstaltninger til sikring af erhvervets overlevelse. Ligeledes blev det i 1980'erne nødvendigt at gennemføre en række rentelettelsesforanstaltninger på grund af den manglende styring af landets økonomi i 70'erne. Disse foranstaltninger - sammen med den stigende miljøregulering og tilpasningerne i den internationale landbrugs-politik og de medfølgende reguleringer for den enkelte bedrift - stillede store krav til landboforeningernes centrale forhandlingsberedskab, ligesom de satte et stærkt præg på de lokale foreningers aktiviteter.

Den største ændring siden 2. verdenskrig er reduktionen på en halv million beskæftigede i landbruget og en nedgang i antallet af landbrugsbedrifter fra 196.000 i 1960 til under 40.000, hvoraf kun 10-12.000 er heltidsbrug, samtidig med, at produktionen siden krigen er tredoblet. Det krævede væsentlige ændringer i lovgivningen om landbrugsstrukturen, og undervejs måtte mange landmandsfamilier forlade erhvervet – nogle til en bedre tilværelse, andre med et nederlag bag sig. Den voldsomme ændring på bedriftsniveau har stillet meget store krav til videnformidlingen, der fortsat har været forestået af landboforeningerne i samarbejde med husmandsforeningerne/familiebruget.

For at kunne tilgodese fremtidens landmænds rådgivningsbehov gennem foreningerne, anbefalede De danske Landbofor-

eninger omkring 1970, at den lokale rådgivning blev samlet i *konsulentcentre* af en sådan størrelse, at den kunne omfatte alle faggrene, og så en tværfaglig bedriftsorienteret rådgivning kunne sikres. Endvidere lagde man i 1971 den overordnede rådgivning, der hidtil var udgået fra de 5 landsdelsorganisationerne i både landboforeningerne og husmandsforeningerne samt i en række specialforeninger sammen i et *landscenter* i Århus. Dette fik i 1973 til huse i Viby og fra 1987 i Skejby.

Sideløbende med effektiviseringen af rådgivningen blev der i samarbejde med Landboudomsten og Landbrugsskolerne fastlagt rammer for en systematisk landmandsuddannelse, ligesom der gennemførtes en gradvis samordning af den statslige forsknings- og forsøgsindsats. Det førte i 1990'erne til etableringen af erhvervsforskningsinstitutionen Statens Jordbrugsforskning i Foulum

Mens der i 1960 var 139 lokale landboforeninger med 134.000 medlemmer, så var antallet i 2013 faldet til 32 (heraf 2 fællesforeninger med familiebruget) med 23.000 medlemmer. Reduktionen er en følge af strukturudviklingen, men det har hele tiden været kravene til rådgivningen, der har været drivkraften for sammenlægningerne. Nogle foreninger har først dannet rådgivningsfællesskaber før sammenlægningen. Andre har straks taget skridtet fuldt ud for at kunne bevare sammenhængen mellem foreningsenhed og rådgivningsenhed.

Med denne stærke tilpasning af foreningernes rådgivningsstruktur er det lykkedes for landboforeningerne og de 11 familiebrugsforeninger med 3.300 medlemmer at fastholde og udbygge en uvildig rådgivning på et højt fagligt niveau, som alene tager udgangspunkt i landmandens interesser. Til

trods for at der nu i en halv snes år ikke længere har været ydet statstilskud til foreningernes konsulenttjeneste, er det alligevel lykkedes at fastholde og udbygge en uvildig rådgivning organiseret af landmændene selv. I mange andre lande er rådgivningen efterhånden overgået til firmaer, der samhandler med landmændene, og hvor rådgivningen derfor uundgåeligt påvirkes af disse firmaers egeninteresse.

Da der sideløbende med denne udvikling i landboforeningerne og deres videnformidling også er sket en styrkelse af andelsvirksomhedernes position i markedet, kan det hævdes, at aldrig før har danske landmænd haft så stor indflydelse på både videnformidlingen og på deres produktions afsætning.

### **Karakteristika og udfordringer**

Et gennemgående træk gennem 200 års udvikling har været et samvirke mellem staten og landbruget. Staten har tilvejebragt rammevilkårene gennem strukturlovgivningen, uddannelse, forskning, sygdomsbekæmpelse og kvalitetsforskrifter. Indenfor disse rammer som først Landhusholdningsselskabet og siden landboforeningerne og husmandsforeningerne oftest har inspireret til, har landmændene selv haft ansvaret for produktionens tilrettelæggelse på bedrifterne, og gennem deres organisationer har de stået for både videnformidling og produktionens forarbejdning og afsætning.

Landboforeningerne har i dette forløb varetaget landmændenes interesser ved både at være videnformidlere og ved at være talerør over for lovgivningsmagten såvel vedrørende de almindelige rammevilkår som, når der var behov for akutte foranstaltninger.

Landmændene har som nævnt løbende tilpasset deres organisationsstruktur for at kunne optimere både videnformidling og politisk interessevaretagelse. Gennem dannelsen af lokale rådgivningscentre og et landsomfattende videncenter har det været muligt for danske landmænd at fastholde en af firmainteresser uafhængig, landmandsstyret rådgivning. Endvidere er der i de senere år sket en rationalisering i de centrale organisationers virke med fusionen af Landboforeningerne og Familielandbruget i 2003 i Dansk Landbrug, der så i 2009 sammen med landbrugets virksomheder dannede enhedsorganisationen Landbrug og Fødevarer.

Disse ændringer er i bedste overensstemmelse med den forandringsparathed, som har været et særkende for erhvervet lige siden den enevældige stat satte reformprocessen i gang, og som de selvstændiggjorte bønder så viste sig i stand til at følge op på. Det er nok denne forandringsparathed - eller rettidige omhu - der har gjort, at landbruget betyder mere i samfundsøkonomien i Danmark end i andre lande, og at danske landmænd har sat så stærkt et præg på den danske samfundsmodel.

Indimellem er der imidlertid også sket tilbageskridt i innovationsprocessen. Det synes således at være sket på forskningssområdet, hvor man sidst i 1900-tallet satte sig på at samle og styrke den landbrugsrelaterede forskningsindsats. Her er der med det nye århundredes universitetsreform sket en opsplitting af både forskning og videnskabelig uddannelse på landbrugs- og fødevarerområdet på ikke mindre end 3 universiteter. I en tid med begrænsede offentlige ressourcer, kan det nok give anledning til bekymring med hensyn til erhvervets fremtidige udviklingsmuligheder.

Derfor er der som led i en samlet vækststrategi behov for at finde udveje for, hvorledes man på ny kan få samlet den videnskabelige ressourceindsats på landbrugs- og fødevarerområdet, så man bedst muligt kan nyttiggøre det betydelige vækstpotentiale som det højeffektive landbrug besidder.

For tiden synes der at være bred politisk enighed om, at Danmark for at klare sig under globaliseringens vilkår må satse langt stærkere på uddannelse, forskning og dennes formidling til produktion og beskæftigelse. Denne strategi har reelt også været baggrunden for den succes, landbruget har været for det danske samfund gennem 200 år, hvor der udover struktur-reformer netop har været lagt vægt på uddannelse og en videnformidling baseret på, at landmændenes rådgivere med en solid landbrugsvidenskabelig uddannelse har kunnet trække på den nyeste viden fra statslige forskningsinstitutioner.

Forhåbentlig vil nutidens politiske beslutningstagere vide at drage fordele af det erfaringsgrundlag, der er opnået gennem de sidste 200 års succesfulde oplysningssindsats i de danske landbrugs- og fødevarerhverv.

### **Vigtigste kilder:**

Hans Jørgen W. Jensen: Landboforeningernes Forløbere. Landboforeninger i 200 år, bd. 1, 1993.

Henrik Dethlefsen og Erik Helmer Pedersen: Landboforeningerne og Fællesskabet. Landboforeninger i 200 år, bd. 2, 1993

Jette Mackintosh: Landmanden og hans Rådgivere. Landboforeninger i 200 år, bd. 3, 1993.

Erik Helmer Pedersen: Landbosamfundet og Danmarkshistorien. Landboforeninger i 200 år, bd. 4, 1993.

Claus Bjørn: Det danske Landbrugs Historie, b. 3-4, 1988-89.

Claus Bjørn: Den gang Danmark blev moderne, 1999.

Jubilæumsskrift for Friisenborg-Faurskov Birks Landboforening, 1938.

Roar Skovmand: Folkestyrets fødsel, 1830-1870, b. 11 i Politikens Danmarkshistorie, 1964.

Diverse årgange af Landøkonomisk Oversigt/Fakta om erhvervet og Beretning for De danske Landboforeninger.

Dansk Landbrug: Landboforeninger gennem 200 år, 2005.

